

Joža Ladović

O NEKIM BIVŠIM I BUDUĆIM KONZERVATORSKIM ZAHVATIMA NA SPOMENICIMA KULTURE GORNJEGA GRADA

Zelio bih, iako moram priznati da mi je sve teže, i dalje vjerovati da su svi konzervatori, ako već ne međusobno, a ono barem prema spomenicima kulture zaista dobronamjerni i da su svi zahvati, bez obzira na to slagali se mi s njima ili ne — učinjeni s dobrom namjerom, bona fide.

Dakako, jedino s takvom pretpostavkom ima smisla suprotstavljati stavove, koji onima koji ih zastupaju ne donose ni pobjede ni poraze, već zajedničku radost dobro i pošteno obavljena posla na spomenicima zajedničke nam kulturne baštine.

Mislim da je slično i s liječnicima koji, služeći se ovom ili onom metodom liječenja, ipak, a u to moramo vjerovati, žele dobro svojim pacijentima.

Nesreća je, međutim, u tome što se unatoč pretpostavljenoj dobroj volji ipak dešavaju promašaji, jer nije mali broj onih koji su umrli zahvaljujući krivoj dijagnozi ili krivo primijenjenoj metodi liječenja (iako to liječnici u principu nikad javno ne priznaju), a slično je i sa spomenicima kulture, kojih također nije mali broj koji su ostali osakaćeni ili čak mrtvi kao spomeničke vrijednosti, zahvaljujući krivoj dijagnozi ili krivoj metodi u provođenju konzervatorskog zahvata.

Greške su, dakako, uvijek moguće, one su se dešavale i one će se i dalje dešavati jer su i liječnici i konzervatori ipak samo ljudi, a errare humanum est. I nije strašno ako griješeći učimo, ali je zaista strašno ako ustrajemo u vlastitim greškama, ako tvrdoglavo i samouvjereni i dalje šaljemo pacijente na drugi svijet tvrdeći da smo mi uvijek u pravu, a da nam tugujuća rodbina i onako samo zlobno podvaljuje, da su svi koji misle na neki drugi način i koji su predlagali neke druge metode liječenja ili neznalice ili zavidnici.

Ne znam koliko je dobra ova usporedba, ali čini mi se da ipak može poslužiti kao uvod u razmatranje nekih aktualnih problema koji se javljaju unutar naše službe zaštite.

Već dugo se ne mogu oteti dojmu kako su sudbine spomenika vrlo slične sudbinama ljudi. I jedni se i drugi rađaju, odnosno nastaju, zatim traju određeno vrijeme, pa propadaju, da bi napokon umrli prirodnom ili naprasnom smrću.

I jedni i drugi tijekom života doživljavaju i dobro i zlo, sretnija i manje sretna razdoblja, bolesti, uspješne i manje uspješne operacije i liječenja.

Konzervator se, kao što dobro znamo, u principu susreće sa starim pacijentima koji već imaju velik dio života za sobom, koji često boluju od kroničnih bolesti i znaju nositi na sebi i tragove barbira i tragove kirurga.

Osnovna bi dužnost konzervatoru bila da tom starcu produži život, da mu dade transfuziju (ali iste krvne grupe) koja bi mu vratila snage za život, za danas i za sutra. Primjena plastičnih operacija koje bi imale za cilj da starca vrate u muževnu, mladenačku ili čak djetinju dobu — uvijek su mi mirisale na šarlatanstvo, na laž, na presađivanje majmunskih muda. Takvi se postupci, mislim, ne mogu pravdati sačuvanom dokumentacijom, jer šta bi nam zapravo u liječenju našega starca koristio njegov sačuvani portret iz najbolje dobi, kada je, recimo, nosio crne brkove i husarsku uniformu. Portret nam samo govori da je djedica, doduše, tako izgledao u mladim danima, ali gdje su danas ti dani?

Pokušajmo biti jasniji, naš starac je kula uz Dverce ili Lotrščak, kako vam drago. Ona je svoju mladost od 13. do kraja 16. stoljeća provela u vojsci, bila je obrambena ku-

la. Kako pak i profesionalni ratnici, ako nema ratova, odlaze u penziju — što će reći u zaborav, ili se pak prekvalificiraju za neko novo zanimanje, kako bi mogli biti i dalje korisni i dostojno živjeti svoj vijek; tako se i naša kula, da se tako izrazim, prekvalificirala i postala skladište, zatvor, kapelica, vatrodojavni toranj, kavana, stanovi, izložbeni prostor i možda još štogod... Sve je to zapisano u njezinoj biografiji, ali dobrim dijelom i na njoj samoj. Ona je, naime, već prema namjeni kojoj je služila mijenjala i svoj izgled. Umjesto vojničke uniforme ona je oblačila prikladno odijelo, a po potrebi je na uzdignutu glavu stavljala i vatrogasnu kapu.

Ako je to istina o tom objektu, onda se postavlja jednostavno pitanje: ima li što sramotno u tim transformacijama koje je diktirao život? Kula je preživjela do naših dana upravo zbog toga jer je u svoje prostore osim ratnika primala i fratre i konobare i vatrogasce i gospođu Bardić i njezine kanarinke i konačno Turističko društvo i Muzej grada Zagreba.

Ona se poput kameleona znala prilagoditi svojoj okolini i vješto skrivati svoje godine stisnuta uz palaču Hellenbach koja je, kao što znamo, umrla naprasnom smrću neposredno pred drugi svjetski rat.

Tada zapravo i počinju konzervatorski problemi, jer da je kojim slučajem palača Hellenbach ostala sačuvana, uvjeren sam da niti jedan konzervator, pri zdravoj pameti, ne bi predlagao njezino rušenje. Nitko ne bi imao hrabrosti naružiti lijepu i slikovitu krunu grada na južnom obronku Griča, iako je ta kruna nosila dominantni stilski bijeg 19. stoljeća.

Ovo nesmotreno sakaćenje spomeničkih vrijednosti i otvaranje rane u gradskom tkivu (današnja Vranicanijeva poljana) omogućilo je ipak nove vizure na kulu uz Dverce koja je dobila novo plastično i urbanističko značenje. Dugo i svjesno skrivana starost kule (potpuno u skladu s duhom prošlog stoljeća) nenadano je došla do punog izražaja u kamenoj strukturi zida i strijelnicama na zapadnoj ogoljeloj fasadi.

Konzervatori koji su 1951. godine trebali vršiti zahvat na kuli uz Dverce, imali su, zbog tog novootkrivenog srednjovjekovnog pročelja i bitno izmijenjene urbanističke situacije, pred sobom težak zadatak: kako i na koji način pomiriti stilsku mješavinu, odnosno srednji vijek zapadnog pročelja s 19. stoljećem ostalih triju pročelja i nadograđenim četvrtim katom i vatrodojavnim tornjicem. Niti jednog časa nije se pomišljalo na uklanjanje pečata 19. stoljeća kao nečeg spomenički manje vrijednog. Nikome nije padalo na pamet da Lotrščak stilski očisti i da ga vrati u mladost, da ga ponovno pretvara u lažnu obrambenu kulu uz živu uspinjaču i preko sto godina staru Južnu promenu.

Konzervatori pedesetih godina imali su, čini mi se, daleko jasnije konzervatorske stavove od svojih tridesetak godina mlađih kolega (i mnogo manje raspoloživih sredstava).

Dr. Ljubo Karaman je učio da je spomenička vrijednost — spomenička vrijednost bez obzira na vrstu spomenika, na trenutačnu funkciju i na vrijeme nastanka i da je bilo kakva pristranost opasna u konzervatorskoj praksi. Stoga je presudno važna trijezna procjena sveukupnih spomeničkih vrijednosti, a ne samo povijesnoumjetničkih, za svaki objekt na kojem se kani vršiti zahvat.

Budimo iskreni, kula Lotrščak nije neki arhitektonski spomenik srednjeg vijeka svjetskog značenja, ona je više kulturnopovijesni spomenik presudno važan za ovaj Grički brijeg, ona je prvenstveno nama, Zagrepčanima, i važna i draga, dokumenat o nama i kada je bila kula i kada je bila birtija i zato je treba jednako poštivati u svim njezinim funkcijama kroz duga stoljeća. Na pročeljima Lotrščaka konzervatori su pedesetih godina uspjeli sretno uskladiti i dokumentarnost i estetski izgled podjednako poštujući i srednji vijek i 19. stoljeće, a u unutrašnjosti i barokni svod u prvom katu. I zato im treba skinuti kapu. Nisu ništa izmislili, nisu nista lagali, pažljivo su čuvali istinu o spomeniku koji nije bio samo kula, odnosno koji nije prestao biti spomenik onoga časa kada je prestao biti kula.

Kad su 1979. godine ponovno započeli radovi na Lotrščaku, problemi su bili isti kao i prije trideset godina, ali su se konzervatorski stavovi promijenili. Nitko nema prava zahtijevati od današnjih konzervatora da misle i rade kao i njihovi prethodnici (pleti kotac kao otac), ali imamo pravo zahtijevati da se pod firmom novih stavova ne zaboravljaju neke evidentne spomeničke vrijednosti o kojima se, dakako, ne može ništa naučiti u seminaru za povijest umjetnosti, jer ima spomenika i to vrijednih, o kojima povijest umjetnosti niti vodi, niti je dužna voditi brigu — za razliku od konzervatora. I volim da me proglase konzervativnim jer se ne slažem s konzervatorskim pristupom koji je onaj Lotrščak iz 50-tih godina pretvorio u lažni pobijeljeni grob na pragu mojega grada, što imam pravo reći, jer u njegovoj sjeni živim već preko 50 godina. Ne želim ovaj cijenjani skup zamarati nabranjem nedopustivih, elementarnih nesporazuma i grešaka, a koje sam pokušao koliko-toliko pregledno nabrojiti u časopisu »Čovjek i prostor« broj 7/8 od 1981. godine, dakle prije punih sedamnaest mjeseci, a do dana današnjega mi nitko od odgovornih za posljednji zahvat nije odgovorio, niti osporio moje tvrdnje.

Psi laju, a karavana prolazi — misle oni koji se već uvelike spremaju na nove radne pobjede, na novo sakaćenje ovog našeg jasnog grada i njegovih spomenika kulture.

Imao sam čast raditi u bivšem konzervatorskom zavodu u kojem se zbog konzervatorskih principa gubio kruh i mjesto. Bio bih sretan, ako se varam, ali mi se čini da se danas radi kruha i mjesta gube konzervatorski principi.

Lotrščaku, u kojem na žalost više ne zvoni zvono Lotrščak, ionako je odzvonilo. Učinimo zato nešto da jednako tako ne odvojni samostanu klarisa i Popovu tornju. Ne bismo se trebali zanositi fragmentom »pisane« fasade, jer su i vremena financa i poštara, koja su jednako kao i vrijeme zvjezdoznana, također dio povijesti tog kompleksa i dio kulturne povijesti našega grada. Vjerujemo štogod Felbingeru i Brdariću i onima koji su nastojali prilagoditi zatečene objekte novim funkcijama, koji su htjeli i znali postići »zborno pjevanje« na Griču.

Uskrsimo li poviše Hotkove Palajnovke još jednog »blednog Lazara« tipa Lotrščak, Gričani mogu biti mirni, jer će ih i sa sjevera i sa juga uz nekadašnja gradska vrata čuvati aveti.

II.

Dr. Bernard Feilden, direktor Međunarodnog centra za studij zaštite i restauriranja kulturnog naslijeđa u Rimu, u predgovoru svoje zapažene knjižice, svojega Uvoda u konzerviranje (koji je prošle godine izdalo Društvo konzervatora Hrvatske) zaista je vrlo skromno napisao da niti jednu njegovu tvrdnju ne treba smatrati definitivnom i da bi njegova shvaćanja i njegovi stavovi izneseni u toj knjižici trebali biti »samo osnova za dalje diskusije«. Drugim riječima, niti autoritet težine dr. Bernarda Feildena, nakon dugogodišnjeg iskustva u konzervatorstvu, ipak ne propisuje pristupe i metode, već ostavlja otvorenu mogućnost stručnih diskusija.

Od diskusija, naime, i od suprotstavljanja različitih stavova, nitko nema štete, a spomenici bi eventualno mogli imati koristi. Razumije se, samo ako su te diskusije pravovremene, a ne da se zbivaju kao što to u nas najčešće biva, post festum.

Stoga i Društvu povjesničara umjetnosti i Muzeju grada Zagreba zaista dugujemo iskrenu zahvalnost što su na vrijeme organizirali ovaj razgovor o kompleksu Popov toranj — bivši samostan klarisa, dakle prije početka zahvata.

Da su takve kolegijalne izmjene mišljenja bile upriličene prije zahvata i na ostalim spomenicima Zagreba, i ne samo Zagreba, možda bi broj promašaja službe zaštite bio manji, možda bismo zajedno ipak manje griješili.

Uvjerili smo se, naime, da za spomenike nije dobro ako o njihovoj sudbini odlučuju pojedinci, bez obzira kako se oni zvali, ako se alimine odbacuju argumenti onih koji misle na neki drugi način, jer u složenosti konzervatorskog posla zaista se ne može aprioristički tvrditi da su u pravu uvijek iste osobe.

Mesnička vrata, srušena 1835. godine (detalj Bužanovog akvarela iz 1792. godine)

Kolegama iz Restauratorskog zavoda Hrvatske imamo zahvaliti što su profesionalno i na vrijeme obavili velik dio takozvanih pripremnih radova koji su im omogućili iznošenje prijedloga za zahvat na Popovom tornju, bivšoj žitnici i bivšoj osnovnoj školi »August Senoa«. Ono što zamjeram tom prijedlogu — to je njegova parcijalnost, odnosno ne povezivanje konzervatorske problematike spomenutih triju objekata s problematikom bivšeg samostana, iako se zapravo radi o izrazitoj urbanističkoj cjelini i jer će, kako se predviđa, čitav kompleks imati istu — muzejsku namjenu.

Zašto bismo o oslikanom pročelju samostanske zgrade trebali razgovarati tek u nekoj drugoj ili trećoj fazi, kad su istraživanja, barem koliko ja znam, vršena i kada postoji jednako kao i za Popov toranj, sasvim jasan i određen stav Restauratorskog zavoda Hrvatske. No, zadržimo se ipak samo na obrazloženom prijedlogu zahvata koji se odnosi na Popov toranj, bivšu žitnicu i školu.

Kolega Novak je na temelju savjesno provedenih istraživanja utvrdio faze gradnje, odnosno vremensku slojevitost spomenutih triju objekata. Na temelju pronađenih materijalnih ostataka zaključio je da bi bilo dobro, pošto za prvu, najraniju, srednjovjekovnu fazu kule nije pronađeno dovoljno materijalnih podataka koji bi omogućavali vraćanje njezina prvotnog izgleda — da se konzervatorskim zahvatom kuli vrati izgled kakav je imala u 16. stoljeću. Za tu fazu, naime, prema njegovom mišljenju, postoji dovoljno sačuvanih elemenata koji omogućavaju rekonstrukciju. To prije svega znači: skidanje kasnije nadogradnje, uklanjanje kupole zvjezdarnice, prekrivanje objekta šatorastim kro-

Jezuitski samostan, ostatak starog bunara

vom u šindri, obnova pročelja s otvorima 16. stoljeća s crveno oslikanim ugaonim »kamenjem«. Dosljedan u želji da se prezentira vremenska slojevitost kompleksa, kolega Novak predlaže da se bivšoj žitnici vrati izgled iz 17. stoljeća, dok bi se na bivšoj školi zadržale karakteristike 19. stoljeća. Zanemareno je vertikalno prezentiranje slojevitosti na pojedinim pročeljima, pa se tako ponovno prekrivaju pronađeni ostaci srednjega vijeka kao i svi kasniji tragovi 17, 18, 19. i 20. stoljeća koji nestaju zbog rekonstrukcije kule iz 16. stoljeća. Jednako tako sa žitnice se brišu tragovi 18. i 19. stoljeća.

Uskrsavanje kule iz 16. stoljeća ipak je uskrsavanje mrtvaca, a to spada u Bibliju, jer šta zapravo današnji i sutrašnji Zagreb dobiva takvim zahvatom? U najboljem slučaju Zagreb dobiva dokumentirani povijesni podatak, ali ne i živ povijesni spomenik. Više sam sklon vjerojavnju da bi Zagreb takvim zahvatom (bez zamjerke) dobio pseudo-suvvenir ili slikovnicu za neupućene turiste koje iskrcavamo na Ilirskom trgu iz njihovih autobusa. Na račun žive povijesti mi bismo stvorili lažnu, pa bila ona ne znam kako dobro dokumentirana, jer bez obzira na razlike u dokumentiranosti, problem Popovog tornja i vijećnice u Dubrovniku u biti je vrlo sličan.

Što se zapravo podrazumijeva pod živom povijesti Popova tornja koju bi konzervator morao poštivati? Kula nije završila svoj život prestankom turske opasnosti, već je mijenjajući svoje namjene, do dana današnjega, nužno mijenjala i svoje lice. Ona nije samo spomenik obrambene arhitekture!

Konačno, ako smo pravilno vrednovali logičnu nadogradnju i vatrodoljavni tornjić na Lotrščaku, zašto bismo se morali stidjeti istine da se iz Popovog tornja nije samo pucalo, već da su se s tog tornja motrile i zvijezde! Pa čak kada bi mi netko i mogao dokazati da je Heinzelova

zvjezdarnica estetski minus, ja bih i dalje zagovarao zvjezdarnicu, ako ni zbog čega, a ono zbog prave istine o nama, jer ne bi se smjelo zaboraviti da barem polovica Zagrepčana taj objekt ne zove Popovim tornjem već zvjezdarnicom! Zvjezdarnica je dio zagrebačke i hrvatske povijesti već punih 80 godina, a tu nam povijest nisu stvarali samo političari i gradili samo arhitekti, već i ljudi poput Otona Kučere koji su zaista u tim našim »tamnim stranama«, kako bi rekao Matoš, išli i vodili nas — per aspera ad astra! Imamo li zaista moralnog prava da živo djelo takva čovjeka danas stavimo — ad acta?

Zvjezdarnicu su, kao što znamo, gradili dobrovoljnim priložima sami Zagrepčani i taj davni zagrebački samodoprinos, koji se s bogatim kamatama isplaćuje do dana današnjeg, jednostavno ne mogu mimoći razmišljajući o sudbini ove istaknute točke Griča.

Skrivena obrambena kula pod bogatim baroknim plaštem palače Pongratz ili pod zelenom Heinzelovom kupolom za mene je uvjerljivija i prisutnija nego okićena lažnim romaničkim prozorima (vidi pod Lotrščak) ili ispasulirana naslikanim crvenim rubnim kamenjem budućeg Popovog tornja pod strehom od šindre iz »16. stoljeća«. Zašto bismo zaboravili da je upravo često prezirano 19. stoljeće bilo ono vezivno sredstvo koje je znalo međusobno miriti stoljeća stvarajući skladne urbanističke cjeline, stvarajući ambijente visokih vrijednosti, stvarajući grad koji je konačno, nakon dugih upinjanja, ipak postao srednjoevropskim gradom.

Zaobljena srednjovjekovna kula u Demetrovoj ulici, uz koju se priljubila palača Jelačić, dobiva upravo u 19. stoljeću zahvaljujući Bartolu Felbingeru, bitno drugi izgled i postaje skladna cjelina nove urbane i likovne vrijednosti. Bi li imalo smisla, pa pronašli ne znam kakvu dokumentaciju, razbijati to stvoreno jedinstvo? Spominjem to samo zbog toga što je najvjerojatnije isti taj Felbinger, s izvanredno istančanim osjećajem za vrijednosti volumena, dao svoj stvaralački doprinos ljepoti Griča ne samo podizanjem nove škole na liniji nekadašnjeg obrambenog zida, već i integriranjem zatečenog objekta bivše žitnice u jedinstven, čvrsti građevni potez, u dovoljno jaku masu koja se mogla nositi sa snažnim krilima bivšeg samostana klarisa, objektom današnjeg Arhiva grada Zagreba i Popovim tornjem.

Čini mi se da ponovo vizuelno odvajanje ovih po Felbingeru sjedinjenih objekata također nema dovoljno opravdanja. Zanimljivi podaci do kojih se došlo istraživanjem imaju, dakako, svoju vrijednost za znanost, njih treba objelodaniti u stručnim publikacijama ili u knjizi o razvitku građevnog bloka u kojem će, nadajmo se, biti smješten veliki, moderni Muzej grada Zagreba, u kojem će, uvjeren sam, biti mjesta i za povijest našeg zvjezdaznanstva. Bilo bi nelogično da uz prikaz razvitka našega tiskarstva, naše zagrebačke fotografije, našeg kazališta itd. itd. zanemarimo prikaz razvitka našeg zvjezdaznanstva, a pruža se zaista jedinstvena prilika da čitava ta zvjezdarnica (s koje je otkriven asteroid Croatia, u kojoj je rođena u svijetu poznata »Drama u svemiru«, koja je odgojila tisuće prirodoznanstvenika itd. itd.), postane dragocjeni izložak, a istovremeno da ostane živ spomenik kulture. Eventualnim rušenjem zvjezdarnice Muzej gubi još nešto što je od izuzetne važnosti za buduću pedagoško-andragoški rad Muzeja. Ograđeni plato na kojem se nalazi kupola preko dana je izvanredan vidikovac i zaista ne mogu zamisliti bolji i efektivniji završetak razgledavanja Muzeja grada Zagreba, nego pogled na stare gradske jezgre Griča i Kaptola.

Nakon nedavnih iskustava, možda je dobro puhati i na hladno. Stoga predlažem: saniranje postojećeg stanja. Time se ne isključuju funkcionalne i estetsko-likovne korekture našeg vremena, koje, razumije se, ne bi smjele narušiti skladnost »zbornog pjevanja« ili umanjiti sadašnju životnu uvjerljivost cjelokupnog kompleksa.

Napokon saniranje zatečenog stanja bilo bi znatno jeftinije od skupe plastične operacije koju predlaže Restoratorski zavod Hrvatske. Trebalo bi izbjeći mogućnost pogreške koja se više ne može popraviti (Lotrščak, isusovački samostan), trebalo bi izbjeći opasnost da se zbog scenografskog efekta izgubi dio autentične spomeničke vrijednosti.